

Research Article

The effect of parents' prayers on raising children and its jurisprudential dimensions

Zahra Rostami Gohari^۱, Ahmad Sadeghian^۲, Kamal Khajehpour^۳

Received: ۲۰۲۴/۱۰/۰۷ Accepted: ۲۰۲۴/۱۲/۱۹

Abstract

From the very beginning of creation, man, who had the spirit of worship in his being, sought God, then he found God more while worshipping and praying. Prayer is so virtuous that even when the Prophet (PBUH) became the owner of Kauthar, he asked for a way to express his gratitude to God Almighty. God said: First pray, and then sacrifice, and sacrifice to the poor. The purpose of this research is the effect of parents' prayers on the upbringing of children. Based on the articles included, it can be concluded that the family plays a significant role in the religious upbringing of children and adolescents. Most of the existing references refer to the family, which is the main factor in upbringing, especially the religious upbringing of children and adolescents. Secondly, schools, teachers, and educators are considered responsible for the religious upbringing of children and adolescents. In principle, with the cooperation of these two powerful institutions, it is possible to work on the religious upbringing of children and adolescents and also to encourage them to pray.

Keywords: *Prayer, parents, upbringing, raising children.*

---

^۱ - PhD student, Department of Quran and Hadith Sciences, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran.

^۲ - Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran. (Corresponding author) ahmadsadeghian۱۳@yahoo.com

^۳ - Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Yazd Branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran.

مقاله پژوهشی

تأثیر نماز والدین بر تربیت فرزندان و ابعاد فقهی آن

زهرا رستمی گوهری^۱، احمد صادقیان^۲، کمال خواجه پور بنادکی^۳

چکیده

از همان آغاز آفرینش، آدمی که روح پرستش در نهاد او جای گرفت انسان خدا را جستجو کرد سپس در حال پرستش و نماز خواندن بیش تر پی به خدا برد. نماز به اندازه ای فضیلت دارد که حتی زمانی که پیامبر (ص) صاحب کوثر شد برای تشکر و قدردانی از خداوند متعال راهی را برای شکرگزاری از او طلبید خداوند فرمود: نخست نماز بخوان و بعد از آن قربانی کن و قربانی به مستمندان. هدف از انجام این پژوهش تأثیر نماز والدین بر تربیت فرزندان می باشد. با استناد به مقالات مندرج میتوان استنتاج کرد که خانواده در درجه اول نقش به سزایی در تربیت دینی کودکان و نوجوانان دارد در اکثر استنادات موجود به خانواده که عامل اصلی در تربیت مخصوصاً تربیت دینی کودکان و نوجوانان، است اشاره شده است و در درجه دوم مدرسه و معلم و مربیان را مسئول تربیت دینی کودکان و نوجوانان میدانند در اصل با همکاری این دو نهاد نیرومند میتوان به تربیت دینی کودکان و نوجوانان و هم چنین راغب نمودن ایشان به نماز فعالیت نمود.

واژگان کلیدی: نماز، والدین، تربیت، تربیت فرزندان.

^۱ - دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران.

^۲ - استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران. (نویسنده مسئول) ahmadsadeghian13@yahoo.com

^۳ - دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران.

۱- مقدمه

وقتی خانواده با بینش زن و مرد مسلمان با توجه به مجموعه آیات قرآنی به ویژه آن چه در مورد روابط انسانی زن و مرد آمده است تشکیل شد از چنان استواری و استحکام و ارزشی برخوردار است که رسول خدا در وصف آن فرمودند: هیچ بنایی در اسلام نزد خداوند از تشکیل خانواده محبوبتر نیست» (اکرمی، ۱۳۸۳) در واقع مهم ترین نهاد هم برای تربیت کودکان خانواده است تحقیقات انجام شده نشان میدهد که تربیت دینی توسط خانواده ها نقش اساسی در سلامت روان و سازگاری اجتماعی دارد. هم چنین پژوهشها مؤید این مطلب است که مذهب می تواند خویشتن داری را که عنصر اساسی در تربیت است افزایش دهد و در این میان خانواده می تواند به عنوان اصلی ترین و اساسی ترین عنصر تربیت دینی تلقی شود (رهبر، ۱۳۸۹).

در جامعه اسلامی اجرای فرایض دینی از جمله نماز در فرآیند اجتماعی شدن مذهبی کودکان نقش عمده ای را ایفا می نماید جامعه اسلامی بر اساس عقیده و ایدئولوژی استوار است که از روح مذهب سرچشمه گرفته است. در حقیقت هدف از آفرینش انسان عبادت خالق منان است و عبادت برخوردار از نیت و اندیشه خالصانه و موحدانه و حرکت به سوی خدا می باشد. هدف از عبادت نیز تربیت و رشد و کمال انسان است و هدف غایی در تربیت انسان که همه پیامبران الهی به آن مبعوث شده اند، رسیدن به فلاح است و بس (افروز، ۱۳۷۴: ۱۹۲) در مورد اینکه چگونه کودک به نماز علاقه و گرایش داشته باشد و آن را انجام دهد میبایست از ابتدای حیات کودک دقت لازم صورت گیرد. نوع انتخاب همسر نیز خود میتواند در زمان شکل گیری، فرزند نقش مهمی داشته باشد؛ چراکه کودک بیشترین ساعات خود را در خانه و با مادر سپری می کند. وقتی که این قضیه با دقت صورت گیرد کودک از همان سنین اولیه تقلید اعمال دینی بویژه نماز را در رفتار پدر و مادر جويا می شود. هدف از انجام این پژوهش بررسی تاثیر نماز والدین بر تربیت فرزندان می باشد. برخی از کودکان در سنین ۲ الی ۳ سالگی و برخی از ۴ سالگی این حس را بروز میدهند البته در ۶ سالگی به عینیت میتوان آن را مشاهده کرد. زمان آغاز نماز خود سخنی جداگانه است. در خاندان اهل بیت (ع) کودکان از ۵ سالگی نماز میخواندند؛ اما در افراد عادی کودکان باید از سنین ۷ سالگی به خواندن نماز بپردازند. علت آن هم این است که کودکان تا سن ۷ سالگی باید بازی کنند. هدف از نگاشتن این تحقیق نحوه تربیت فرزندان به صورت دینی (نماز) توسط خانواده و مدرسه و همکاری متقابل آنها و در نهایت پیشگیری از آسیب های خانوادگی و اجتماعی است.

۲- پیشینه پژوهش

بارشستی در سال ۱۴۰۰ در پژوهشی چنین بیان داشته اند: آموزش نماز و پرورش روحیه مذهبی مناسب برای اقامه آن، ابتدا از خانه شروع می شود و خانواده نقش مهمی در انتقال فرهنگ نماز از خود بروز می دهد. آنچه در مورد فرزند در گرایش به نماز مهم است، وجود انگیزه است، و آنچه در تربیت و آموزش نماز اهمیت دارد، رسوخ روح معنوی نماز به اعماق دل اوست، نه تحمیل فرم و قالب به او. زمانی آموزش نماز به توفیق می انجامد و قرین موفقیت می گردد که با احساس خوشایندی همراه باشد. بدون تردید همه انسان ها به طور فطری استعداد و گرایش به نیایش دارند، اما آنچه که درباره کودکان و نوجوانان مهم است، چگونگی روش های آموزش و نحوه ارائه و انتقال این ارزش هاست. آداب و عبادت های مذهبی چون پاسخی به عالیترین نیازهای معنوی انسان است، اگر به طور طبیعی و با جلب رضایت قلبی جوانان ارائه شود، احساس خوشایندی در آنان برمی انگیزد و آنان را به راحتی جذب می کنند، چرا که احساسات و عواطف، مهمترین نقش را در تکوین و رشد و پرورش شخصیت جوان دارد. یادگیری بیشتر رفتارها و گفتارهای کودکان و نوجوانان، بر اساس مشاهداتی است که نسبت به اعمال والدین دارند و احساسی که فضای ارتباطی خانواده در آن ها پدید می آورد. در کانون خانواده است که گرایش دینی افراد تقویت می یابد و خمیر مایه شخصیت مذهبی در آنان تکوین می یابد. در همین مکان است که رغبت ها، احساسات خوشایند و ناخوشایند و رفتارهای متعادل و نا متعادل و نگرش ها و باورهای درست یا غلط منعقد می گردد. ما در این تحقیق سعی بر آنیم که اهمیت نماز در مدارس و نقش نمازخانه ها و اقامه نماز جماعت را بررسی کنیم. امید است که مورد رضایت باشد.

کازمی و همکاران در سال ۱۳۹۳ در پژوهشی چنین بیان داشته اند: خانواده به طور طبیعی مهمترین نقش را در زمینه سازی رشد و تحول فرزندان برعهده دارد؛ لذا در این پژوهش، با توجه به اهمیت موضوع، به بررسی نقش و جایگاه خانواده در تربیت فرزندان و تحقق جامعه ی صالح، به روش تحلیلی پرداخته شده است. در دیدگاه اسلامی با استفاده از آیات قرآن، روایات معصومین (ع) و کتب معتبر علمی، بر جایگاه خانواده در فرآیند تربیت تاکید می شود. یافته های پژوهش نشان داد که در نگاه اسلام، سلامت جامعه و رسیدن به جامعه ای صالح منوط به وجود خانواده های صالح و کارکرد مناسب آنها در همه ابعاد زندگی است تا منافع و آینده آنان را در پرتو ارزش های اخلاقی و اسلامی تامین کند. نتیجه این که در حقیقت تکوین شخصیت فرزندان در محیط خانه است و تربیت مبتنی بر محبت، قاطعیت و کرامت، تکلیفی است برای خانواده که قابل فرگذاشتن نیست و رشد نسل نواخته جامعه، متوقف بر ادای درست این تکلیف است و گرنه جامعه نیز آسیب های زیادی خواهد دید.

زارع و همکاران در سال ۱۳۹۴ در پژوهشی چنین بیان داشته اند: تربیت انسان پیچیدگی ها و ظرافت هایی دارد و نیازمند شناخت واقعی شرایط، زمینه ها، موانع، چگونگی به کارگیری روش ها، و از همه مهمتر ارزیابی مجموعه فعالیت های تربیتی است. اگر تک تک رفتار والدین و کودکان به دقت مورد ارزشیابی قرار گیرد، به راحتی می توان علت موفقیت ها و شکست ها را دریافت و برای شکست ها، راه حل های مناسبی اتخاذ کرد. کودک و نوجوان با قلب پاک، فطرت سالم، روحیه الگوپذیری و تقلید، انعطاف پذیری در تربیت، تأثیر پذیری زیاد، به دین گرایش داشته و تقصیر بسیار اندکی از علل بی توجهی به باورها و اعمال دینی خاصه نماز را به خود مربوط می سازد. درحالی که والدین، جامعه و مدرسه به دلیل داشتن نقش کلیدی در ترغیب یا دوری و غفلت آنان نسبت به نماز مسئولیت بیشتری دارند. در هر صورت شناخت علل واقعی بی توجهی کودکان و نوجوانان نسبت به نماز و اتخاذ راه حل های مناسب برای هر یک، از ضروریات تربیت دینی می باشد

چاخارلو و همکاران در سال ۱۳۹۷ در پژوهشی چنین بیان داشته اند: نماز به عنوان یکی از بهترین عبادات بر تربیت فرزندان، آثار بسیار قابل توجهی اعم از تأثیر بر اخلاق فرزندان، اجتماعی شدن فرزندان، در حل مشکلات و رفع اضطراب فرزندان، همکاری و اتحاد، رعایت حقوق اجتماعی، تمرین اعتماد به نفس و وقت شناسی را دارد که با حضور در محضر خدا و انس با نماز انواع فضایل و کمالات برای خانواده نیز مهیا می گردد، از سویی انسان ها به آرامش و سلامت روانی نیاز دارند، زیرا در سایه آرامش می توانند به رشد و کمال، اهداف عالی و سجایای اخلاقی برسند. در این تحقیق سعی شده است که به بررسی اجمالی و مختصری در رابطه با ارتباط نماز با تربیت فرزندان و تقویت و تحکیم بنیان خانواده بر ارتقاء احساس امنیت و سلامت روانی و اجتماعی آن پرداخته شود. این پژوهش با روش کتابخانه ای انجام شده است، لذا در این راستا نظرات دانشمندان دینی داخلی و خارجی مورد بررسی قرار گرفته و هم چنین آراء حضرت امام خمینی نیز بیان شده است. نتایج حاصل از این مطالعه نشان می دهد که میان این متغیرها با هم رابطه وجود داشته و از هم جدا نیستند، به گونه ای که این رابطه مستقیم بوده و بین وضعیت فرد نسبت به خواندن نماز و ارتقاء سلامت و بنیان خانواده و تربیت آن رابطه معناداری وجود دارد.

۳- روش شناسی پژوهش

در این مقاله از روش (جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای) استفاده شده که با مراجعه به کتابخانه ها، اطلاعات جمع آوری گردیده و علاوه بر آن اطلاعات مقاله حاضر از پایگاه اینترنتی و مقالات داخلی و خارجی با استفاده از کلمات کلیدی، نماز، خانواده، تربیت کودک و نوجوان مدرسه آسیب اجتماعی به روش مروری و بررسی مقالات و پژوهش اینترنتی از چند مقاله با عنوان متناسب با موضوع مقاله حاضر استفاده شد به صورت خلاصه آمده است.

چگونه کودکانی متدین تربیت کنیم

در ارتباط با تربیت دینی و رشد اخلاقی کودکان باید خود والدین عامل به واجبات و دوری کننده از محرّمات باشند. با زبان ساده و کودکانه و به تدریج، نگرش دینی مطلوب را در آنها بوجود آورند و توجه آنها را به جهان آفرینش و آفریننده عالم جلب کنند در این زمینه توجه به نکات زیر ضروری به نظر می‌رسد:

۲- خانواده در تفکر اسلامی جایگاهی بسیار رفیع دارد برخی امور در خانواده مهم و بعضی اهماند؛ اما اموری است که با واژه اهم نیز نمی توان جایگاه آن را معلوم کرد که از جمله این امور تربیت دینی است تربیت دینی قبل از عوامل دیگر از درون خانواده ریشه میگیرد و از طریق تاثیر گذاری خانواده تکوین مییابد.

۲- صفاتی که بویژه به وسیله مادر به فرزند منتقل میشود اکتسابات بعدی او را در زندگی جهت میدهد در واقع بخش سخن بر ذات و تکوین و نوع رحمی است که کودک در آن شکل پیدا کرده است. آغاز خلقت انسان که در کره زمین با خانواده شروع شده در واقع نشانگر این است که خانواده رکن عالم هستی بوده و خانواده است که به کل هستی جهت می دهد.

از نکات فوق در مییابیم که در طول زندگی، انسان هیچ یک از نهادها سازمانها و عوامل اثرگذار بر، انسان نمیتوانند با خانواده و اثرگذاری آن بر کودک (انسان) برابری کنند والدین به اندازه قابلیتها و شایستگیهای خود میتوانند محصول با ارزشی از جهات مختلف به خصوص رشد دینی تربیتی و اعتقادی به یادگار بگذارند. خداوند در قرآن به پاس این ارزش و اهمیت، حقوق والدین را در کنار توحید و خداشناسی قرار داده است. (سوره اسراء، آیه ۲۴)

با توجه به ارزش و قداست خانواده در مییابیم که خانه اولین مدرسه تربیت اخلاقی و دینی است و کودک به تدریج بر اساس مشاهدات روزمره، پایه های اخلاقی خود را پی ریزی میکند. در محیط خانه کودک تعالیم خوب و بد را فرا گرفته و به این ترتیب زیر بنای اخلاقی او شکل می گیرد. کودک همانند نهال تازه ای است که هر طور او را پرورش دهیم همان گونه رشد مییابد (سادات، ۱۳۸۲) خانه، پرورشگاه اطفال است؛ بنابراین اگر والدین و سایر اعضای خانواده دارای روش صحیح و اخلاق نیک باشند، کودکان خوب و به دنبال آن انسانهای بزرگ، افراد متعهد و فعال تربیت شده و به جامعه تحویل داده میشود و بالعکس / لازم به ذکر است که اسلام پدران و مادران را در امر تربیت دینی و اخلاقی فرزندان خویش مسئول میداند پیامبر اکرم(ص) در اینباره میفرماید: ادبوا اولادکم فانکم مسئولون ". " (سفینه البحار - ماده ادب) " حضرت علی(ع) نیز فرموده اند: اگر مو اولادکم و احسنوا آدابهم " " بحار الانوار، جلد ۲۳، صفحه ۱۱۴ "

همین تأثیرات روحی و خاطرات شیرین است که در آینده کودک و جهت گیری بعدی او بسیار مؤثر خواهد بود. نکته قابل تأکید در اینجا این است که بنا به علایق . دینی خود والدین، آنها نباید فرزندانشان را به زیاده خواهی در این زمینه وا دارند. این روش صحیح نیست بلکه باید زمینه انجام داوطلبانه برخی آداب دینی را برای فرزندان خود فراهم کنند. (زرهانی، ۱۳۸۵) هرگز نباید ذهن او را با استلالهایی که فراتر از درک ذهنی او هستند آشفته ساخت؛ زیرا ظرفیت ذهنی کودک از طریق ارائه دلایل مورد قبولش، جهان بینی او را شکل داده و بینش دینی او را هدایت می کند. (ملکی حسن تعلیم و تربیت کودک و نوجوان تهران، انتشارات مدرسه)

نقش خانواده در گرایش کودکان و نوجوانان به نماز

به نظر نگارنده سنگ بنای اولیه ایجاد رغبت و انگیزه در گرایش کودک به اعتقادات و متصف شدن وی به مناط و ملاک، اخلاقی از نام و نام گذاری آغاز و در طول فرآیند رشد با تقلید تقویت و با تشویق استمرار یافته و از مرحله نوجوانی به بعد براساس عقل و تفکر در عمق وجود فرد قوام مییابد. والدین باید برای فرزندان خود در راه، سکونت نامی نیکو انتخاب کنند.

پیامبر اسلام(ص) می فرمایند وظیفه پدر نسبت به فرزندش که او را نیکو نام گذارد و به نیکی تربیت کند و به کاری شایسته بگمارد. توانایی کودک است و برایش مسیر است، از او بپذیرید و آنچه انجام دادنش برای کودک دشوار و طاقت فرساست از او نخواهید و او را به گناه و طغیان و کارهای احمقانه وادار نکنید.

نتیجه اینکه انتقال ارزشها و مفاهیم اعتقادی و مذهبی به کودک، سبک و سیاق مخصوص به خود را میطلبد به عنوان نمونه نمیتوان در اثبات وجود خدا برای کودک ۱۰ ساله اصل علیت برهان استدلالی را ارائه نمود؛ زیرا او هنوز به مرحله هوش انتزاعی نرسیده تا بتواند درک نماید و همچنین انجام فرایض مذهبی از جمله نماز که امروزه روشی را میطلبد که در خور سن و سال کودک باشد.

از نظرگاه علم، روانشناسی میتوان با استفاده از روشهای، تقلید، تقویت تشویق و یادگیری ضمنی و مشاهده ای و ارائه الگوها آداب و تکالیف مربوط به فریضه مقدس «نماز» را به کودک آموخت.

تقلید

نظریه پردازان معاصر میگویند تقلید پدیده ایست همگانی و مربوط به هر سنی توانایی ایست که در ذات نوع بشر وجود دارد و یکی از عوامل موثر در رشد ذهنی نوع انسان توانایی او در تقلید از دیگران است؛ زیرا تقلید راه موثری برای یادگیری اعمال جدید است و کودکان بیشتر از سرمشقهها یا رفتارهای دیگران تقلید می کنند. کودکان مایلند از عملی تقلید نمایند که مورد تأیید همه باشد همین کودک وقتی وارد سومین سن زندگانی خود میشود به جای تقلید از اعمال خاص، از اشخاص خاص تقلید می کند وقتی مادر چادر نماز بر سر میگذارد و به نماز می ایستد دختر بچه پنج ساله دوان دوان به سراغ چادر یا روسری خود رفته و آن را بر کشیده و مثل مادرش به رکوع و سجود میرود.

اصل تقویت در استمرار بخشی به خواندن نماز

مقصود از تقویت ارائه تقویت کننده بلافاصله بعد از رفتار است تقویت کننده ها عواملی هستند که برای موجود زنده خوشایندند و همین خوشایندی موجب تکرار عمل برای دریافت آن می شود. در دوره کودکی اول (۳) تا ۷ سالگی کودک وقتی پدر در حال نماز خواندن است به تقلید از او افعال نماز را انجام میدهد

و گاهی که پدر در سجده است از روی بازی گوشی دوران سن خود به پشت او رفته و سرسره بازی میکند. پدر بعد از اتمام نماز باید با ارائه یک هدیه به کودک مثل شکلات سبب تقویت رفتار «نماز» در کودک شود. لازم به یادآوری است که تقویت از نوع سهمی و آن هم نسبتی متغیر داشته باشد بدین معنا که یک مرتبه پس از دو وعده نماز و بار دیگر بعد از پنج وعده نماز به او هدیه دهد و بار دیگر بعد از ده وعده نماز این کار را تکرار کند مطلب مهم این که والدین برای تثبیت رفتار کودک «نماز» باید هدایایی را برای او تهیه نمایند که مورد علاقه اش باشند.

با توجه به اصل، پریماک برای جذب کودک به نماز ابتدا باید علاقه مندی او را به چیزی مثل اسباب بازی کشف نمود و وقت معینی را برای بازی تدارک دید. سعی شود زمان بازی نزدیک به وقت نماز باشد وقتی کودک وسیله بازی را از مادر طلب نمود وی با ملاحظت و مهربانی بگوید که بعد از نماز هر چقدر که بخواهی میتوانی با آن بازی کنی و بعد از نماز مادر باید به وعده خود عمل کند تا کودک درک کند که پس از انجام یک رفتار مطلوب و پسندیده «نماز»، می تواند بازی دلخواهش را انجام دهد نکته درخور توجه این است که توسل به این اصل روانشناسی در جهت نیرومند ساختن رفتار «نماز» با توجه به اینکه کودک هنوز به سن تکلیف نرسیده، نباید با اجبار، زور و یا تهدید باشد. کودک باید محبت، ملاحظت و نرمخویی والدین را کاملاً حس نماید.

داستان پردازی

یکی از مراحل رشد و تکامل دینی در کودک که میتوان از طریق آن الگوهای مذهبی را ارائه نمود داستان گویی میباشد به نظر دکتر بنیامین اسپاک (ترجمه دکتر منوچهر مهدوی تربیت و نگهداری، کودک انتشارات طلوع در پنج سالگی کودک از رفتن به کلاسهای مذهبی ای که به صورت قصه و زبان ساده دین را توضیح دهد، خوشش می آید و دوست دارد والدین برایش کتاب بخوانند. به والدین توصیه میشود که زندگانی انبیائی را که در قرآن آمده است همچون حضرات ابراهیم و یوسف و ... علیهم السلام را انتخاب کرده و برای کودک خود بخوانند.

اقامه نماز در صبحگاهان

ایمان در تقویت اراده فرد نقش مهمی دارد مؤمن همین که موقع اذان صبح میشود بدون استفاده از ساعت شماطه ای یا اینکه کسی او را از خواب بیدار کند، بر میخیزد. طی تحقیقی که محققان آلمانی (روزنامه اطلاعات ۱۳۷۷/۱۰/۲۶) انجام دادند اراده انسان مهمترین عامل بیدار شدن به موقع میباشد. هفته نامه (فوکوس) نوشت: پزشکان دانشگاه (لویک) آلمان این راز را که چگونه انسان سر ساعت معین از خواب بیدار میشود را کشف کردند. نتیجه آزمایشها نشان داد: حدود یک ساعت قبل از ساعت مشخص بیداری هورمونهای آدرنو کورتروفه ترشح شده از هیپوفیز در خون افزایش مییابد و با این ترشح جسم خود را برای بیدار شدن دقیق در ساعت دلخواه آماده می. کند نتایج بدست آمده نشان میدهد که اراده بشر حتی در موقع خواب میتواند انسان را بطور هدفمند هدایت نماید.

گاهی والدین در هنگام نماز صبح با مشکل دیر برخاستن کودک خود مواجه می.شوند هرگز نباید با تندخویی و پرخاشگری فرزند را از خواب بیدار نمود. روش مطلوب برای بیدار کردن استفاده از ساعت شماطه دار است. در حدود ۱۵ الی ۲۰ دقیقه قبل از اذان زنگ ساعت به صدا در میآید بعد از زنگ ساعت باید پدر یا مادر به سراغ فرزند بروند و با نوازش و ابراز محبت بگویند وقت اذان است هنوز وقت داری میتوانی چند لحظه دیگر بخوابی و بعد بلند شوی و نمازت را بخوانی.دقابل توجه است که این روش در هنگام مدرسه رفتن نیز مفید و کارساز است. یعنی برای کودکانی که دیر از خواب بیدار میشوند و با تأخیر به مدرسه می رسند، بسیار مناسب است.

نماز جماعت

وقتی کودک خردسال براساس تقلید و الگوبرداری از والدین و دیگران خود به رکوع و سجده میرود و حرکات و افعال نماز را انجام میدهد و بر اثر تقویت و تشویق، میل و گرایش به نماز در او نیرومند میشود میتوان اقامه نماز به صورت جماعت را در او قوت بخشید والدینی که اهل عبادت و نماز هستند، میتوانند مواقعی که اقوام دور هم جمع شده اند نماز را به جماعت در خانه برگزار نمایند و با خوشرویی فرزندان خود را به نماز فراخوانند به تدریج این فریضه را میتوان از منزل به مسجد محل کشانید برای این کار پدر باید نزدیکیهای اذان، مغرب فرزند خود را به پارک ببرد و همین که صدای اذان به گوش رسید، با مهربانی و عطوفت رفتن به مسجد را به فرزند پیشنهاد نماید.

اگر تمایلی از خود نشان نداد میتواند از روش مدل سازی استفاده نمود که در روانشناسی کاربردی موثر دارد یعنی اینکه، پدر کودک دیگری را که ممکن پسر همسایه یا هم محلی باشد که با لبی خندان به همراه پدرش به مسجد میرود را به کودکش نشان دهد و حتی زمینه دوستی آنها را نیز فراهم سازد. در این راستا همانگی با امام جماعت مسجد محل نیز روش پسندیده دیگری است که ایشان میتوانند با خوشرویی و با دادن یک هدیه مثل شکلات از او استقبال نماید. (ماهنامه پرورشی تربیت وزارت آموزش و پرورش، صفحه ۲۷)

شیوه های آشنا سازی و تقید کودکان به نماز

۱- شرطی شدن پاسخ: اگر مراسم مذهبی با وقایع خوشایندی همراه شود کودک خود به خود به آنها علاقه پیدا می کند.

۲- شرطی شدن عاملی: اگر نماز خواندن کودک همراه با پاداش باشد، استمرار و تقویت آن بیشتر خواهد بود.

۳- طرح سؤال و معما: رسانیدن کودک به درک و ضرورت استدلال و مجهز شدن به منطق سؤال ابراهیم گونه، تأثیر مهمی در علاقه مندی کودک به نماز خواهد داشت.

۴- دوری از جبر و تحمیل: باید آموزش‌های نماز را با توجه به آمادگی کودک انجام داد اگر این آمادگی روحی و عاطفی میسر نشده باشد به ناچار از جبر و تحمیل استفاده می شود که این قضیه باعث دلزدگی کودک از نماز می شود. تا قبل از سن لازم برای تعلیم نماز که در احادیث ۷ سالگی می باشد، نباید کودکان را مجبور به یادگیری نمود.

۵- درونی کردن ارزشها با پند و اندرز: در این قسمت باید توجه نمود که از گفتار مستقیم و الفاظ صریح باید پرهیز نمود؛ برای اینکه تأثیر پند و اندرز عمیقتر گردد، بهتر است نصایح ما با عمل توأم شود.

۶- تعظیم و تکریم نماز: اگر خانواده و مربیان به نماز اهمیت دهند ارزش آن در نظر کودک بیشتر میشود پس خانه و مدرسه باید با نگاهی شکوهمندانه به نماز، آنرا تکریم نمایند.

۷- بیان قصه ها و نمایش خاطره های زیبا در ارتباط با نماز: قصه شعر و نمایش میتواند با توجه به نوعی جذب و کشش که در آن دیده میشود، کودکان را به سمت نماز جذب نمایند. کودکان همیشه دوست دارند همه مسائل را مستقیماً نفهمند؛ پس از راه داستان شعر و نمایش میتوان به راحتی کودکان را به نماز خواندن واداشت.

۸- توجه به توانمندیهای کودکان و نوجوانان در اقامه نماز: رسیدن به مرحله رشد اولیه و لازم میطلبد که اصول نماز به کودک گفته شود؛ اما در این میان باید قدرت تحمل کودک و توان او را در نظر گرفت. اگر نماز را پیش او بد جلوه دهیم یعنی بیش از توان او بخواهیم که به عبادت بپردازد این تفکر در کودک ایجاد میشود که نماز کار سختی است.

۹- ارائه الگوی مناسب: کودکان از همان سنین اولیه کار الگوسازی را انجام میدهند والدین و مربیان باید مواظب رفتار خود باشند و سعی کنند در کنار خواندن نماز، با داشتن خصلتهای نیکویی چون ایثار، گذشت، محبت و ... آگاهی لازم را به کودکان انتقال دهند.

۱۰- نقش خانواده خانواده: به عنوان جایگاه زیست اولیه کودک مهمترین نقش را در تربیت کودک دارد آمادگی کودک نیز از محیط خانواده آغاز میشود. اگر خانواده به امری: چون معطر کردن لباس استفاده از لباس پاکیزه در هنگام نماز، برپایی جماعت در خانه اختصاص دادن مکانی به عنوان مکان نماز در خانه اذان گفتن یکی از اعضای خانواده بردن کودکان مخصوصاً در اعیاد مذهبی به مساجد و اماکن مربوطه برگزاری نماز جماعت با مهمانان در خانه، بازی و سرگرمی ضمن آموزش دادن و هدیه دادن برگزاری جشن تکلیف و اهتمام، فرزند انتقال فرهنگ نماز را به کودک در مسیر راحتی قرار خواهد داد.

۱۱- برگزاری جشن تکلیف در خانواده: باید در خانواده ها همانطور که به جشن تولد کودک اهمیت میدهند به جشن تکلیف او نیز اهمیت دهند. جشن تکلیف می تواند خاطره خوشایندی از نماز در ذهن کودک ایجاد کند خداوند یکی از ایام الله را روز به تکلیف رسیدن کودکان میداند. (ماهنامه پرورشی، ۱۳۸۳).

استناد به مدارک موجود در مقاله ابراهیم ملکی با عنوان "نماز، خانواده و تعلیم و تربیت به اصول و مبانی آموزش مسائل دینی از جمله نماز، به کودکان و نوجوانان با استفاده از قرآن احادیث و روایات ائمه - علیهم السلام - و نظریات علمای تعلیم و تربیت به صورت تطبیقی تبیین شده است. این مقاله در کل به ۵ مساله اساسی برای تربیت کودک و نوجوان به سوی نماز اشاره میکند که به طور خلاصه آنرا تشریح می نمایم.

۱. فطری بودن مسایل دینی (نماز) نیاز به پرستش و نیایش یکی از نیازهای اساسی در عمق روان بشر است استاد مطهری در این باره می فرماید: «یکی از پایدارترین و قدیمیترین تجلیات روح آدمی و یکی از اصیل ترین ابعاد وجود انسانها حس نیایش است (رضوان طلب ص ۵۱) همه کودکان به طور فطری کنجکاو بوده و به دنبال چراها هستند و تجربیات نیز مؤید این امر بوده که کودکان در تقلید و یادگیری مفاهیم دینی مثل نماز و روزه آمادگی بیش تری نسبت به مسائل دیگر دارند گاهی مشاهده میشود گروهی از کودکان به دلیل عوامل محیطی رغبتی درباره نماز و دین از خود نشان نمیدهند. زیرا بعضی از والدین در این خصوص دقتی از خود نشان نمی دهند. به همین دلیل علمای تعلیم و تربیت اسلامی باید به فکر تهیه کتبی، که برای آموزش و پرورش صحیح کودکان از سوی والدین است باشند.

۲. اختیاری بودن مسائل دینی (نماز): در دعوت کودکان و نوجوانان به دین باید به گونه ای عمل کنیم که آنها احساس آزادی کنند. یعنی نباید آنها را مجبور کنیم یا برای دینداری به آنها مزایای زیادی بدهیم اگر بدون استفاده از تهدید و تطمیع آنها را به عقیده ای معتقد، کنیم آن اعتقاد درونی خواهد بود یعنی اعتقادی که نه برای جلب منفعت است و نه به دلیل ترس از قدرت. (ارونسون، ۱۱۴)

۳. آموزش تدریجی مسائل دینی (نماز): مفاهیم آموزشی و دینی باید متناسب با سطح درک و قوای ذهنی روانی متعلمان باشد. برنامه آموزش نماز باید بر اصل تدریج مبتنی باشد. اگر کودک به یکباره بار سنگینی از وظایف دینی بر دوش خود احساس کند ممکن است صدمه ای جبران ناپذیر بر اعتقادات او وارد نماید.

۴. تکرار و مداومت در آموزش مسائل دینی (نماز): تکرار باعث، یادگیری سرعت عمل و کسب مهارت می‌شود. بسیاری از اعمال با تمرین در انسان تثبیت می‌شود. حتی ایمان آدمی نوعی تثبیت در سایه عمل است. لایثت الایمان الا بالعلم، اصول کافی) و هر قدر عمل مکرر تر باشد امکان تثبیت آن بیش تر است. در اصل کودک را باید به مظاهر عمل و تکرار در این ظاهر انس دهیم تا باطن او شکل گیرد از طرفی به والدین و مربیان سفارش میشود برای کودکان نماز را با صوت و آهنگی موزون قرائت کنند تا بیشتر مجذوب کلام الهی شوند اگر والدین با حال و حوصله و توجه و عشق نماز را اقامه کنند و بهترین حالات آنان زمان نماز باشد مسلماً فرزندان نشان نیز چنین شیوه ای را پیشه خواهند کرد.

۵. آسان گیری در آموزش مسائل دینی (نماز): خداوند در دین، اسلام تکلیف سختی را بر شما تحمیل نکرده است سوره حج آیه (۷۸۹) آسانگیری در نماز برای کودکان از اهمیت به سزایی برخوردار است. این اصل باید به گونه ای باشد که کودک احساس خستگی نکند متأسفانه بعضی از والدین اصرار دارند از روی جبر و اکراه بدون توجه به روحیه کودک او را نمازخوان بار آورند اما نا خودآگاه افرادی لامذهب و عقده ای می‌پروراند. (قایمی، ص ۳۶) والدین باید بدانند شیوه های سنتی که هیچ سنخیتی با تعالیم آسمانی و اسلام و علوم جدید ندارند جوابگوی نیازهای کودکان نیست بنابراین توصیه میشود با مطالعه و بررسی سیره ائمه اطهار علیهم السلام و سفارشهای آنان به تربیت مذهبی کودکان و نوجوانان اقدام کنند و در نتیجه به این موضوع دست میاییم که همکاری همه نهادها از جمله خانه، مدرسه و جامعه که در انجام وظایف مکمل یکدیگرند برای تربیت دینی کودکان ضرورت تام دارد مدارس نباید به نمازخانه ها اکتفا کنند و جای مسجد و تأثیرات سازنده آن را به اطلاع کودکان و نوجوانان برسانند زیرا بعضی خانواده ها اطلاعات لازم از دین را ندارند. (ملکی، ۱۳۸۴).

در مقاله دکتر غلامحسین حیدری با عنوان روشهای دعوت کودکان و نوجوانان به نماز در خانواده کارکردهای مهم خانواده را که برای دعوت فرزندان به نماز شناخته شده اند را نام برده اند که به ترتیب ذیل است:

۱. تشویق و تحسین (کلامی و مادی): هنگامی که کودک کلمات نماز را بر زبان میآورد سزاوار تشویق پدر و مادر است و این رفتار باید چنان بزرگ جلوه داده شود که کودک و نوجوان بزرگی ذکر را درک کند. هم چنین کودکان و نوجوانانی که به سن تکلیف نرسیده اند را تشویق و تأیید کنیم و ناتوانی های آنان را به رخشان نکشیم تأکید به نکات مثبت اعتماد به نفس و احساس ارزشمندی را در کودکان می‌آفریند.

۲. الگو آفرینی مناسب: این گزینه بسیار مهم است و بهترین الگو در درجه اول پدر و مادر هستند در واقع زمانی که والدین فکر میکنند فرزندان نشان چیزی نمی‌فهمند آنها در حال الگو برداری هستند. در درجه دوم والدین در پیدا کردن دوست و همبازی باید دقت کافی را داشته باشند زیرا نقش دوست همسال در پرورش کودک و نوجوان از اهمیت شایان برخوردار است و برای رسیدن به این هدف برقراری ارتباط با خانوادههای مذهبی ضروری است.

۳. ویژگی های الگو و پیام دهنده: در ابتدا الگو باید از، فلسفه شرایط ذهنی و روانی و توان درک کودک و نوجوان جامعه ای که در آن زندگی می‌کنند و تعلیم و تربیت کودک و نوجوان در آموزه های دینی آگاهی و شناخت داشته باشد. سپس مربی باید اهل عمل باشد و الگوی عملی سخنی باشد که از آن دفاع می‌کند کردار، نه گفتار و در نهایت با اخلاق خوش و انس گرفتن با کودک و نوجوان در دلبستگی او به نماز بسیار تأثیر گذار است هم چنین کودک در هنگام انجام تکلیف باید از آمادگی و سلامت جسمی، آمادگی برای سخن گفتن و آمادگی عاطفی برخوردار باشد.

۴. برپایی نماز جماعت: محیطی که سرشار از، محبت احترام و برخورد شایسته باشد در جذب کودکان و نوجوانان سهم زیادی خواهد داشت. هم چنین مساجد باید در نهایت پاکیزگی و به دور از هر نوع پلیدی باشند.

۵. بهره گیری از شعر و قصه در نماز

۶. آسانگیری: نباید نماز را برای کودک کسل کننده و رنج آور کنیم سختگیری حتی برای نوجوانان زیانبار است ازین رو باید به اندازه توانایی کودکان و نوجوانان به آنها تکلیف داد.

در نتیجه والدین و مربیان باید به گونه ای رفتار نمایند که به دلزدگی کودک و نوجوان از نماز نینجامد (حیدری، ۱۳۸۶) الهه رهبر در مقاله ای تحت عنوان "خانواده و نقش عملکرد آن در تربیت دینی، تضاد شیوه های تربیتی خانواده و مدرسه" هدف از تربیت دینی را در مقام معلم و والدین این مطلب دانسته که شور و شوق کودک و نوجوان را نسبت به جلال الهی پرورش دهد و از رهگذر آن فضائل اخلاقی را به ملکات اخلاقی مبدل سازد. ایشان در این مقاله تربیت دینی را مانند تربیت جسمانی، ذهنی، اخلاقی و ... فرآیندی دوسویه می داند که باید آموخته و فراگرفته شود. و یادگیری در تربیت دینی را به سه بعد، شناختی عاطفی و رفتاری تقسیم میکند که خانواده ها در هر بعد وظایف خاصی را باید به کار گیرند که در بعد شناختی در جهت شناسایی تصور خداوند که در هر حالت و هر شکل باید همراه با تقدیس و تکریم باشد برای کودک و نوجوان است و در بعد رفتاری این موضوع مطرح می شود که کودک و نوجوان باید الگویی مناسب داشته باشد و بهترین الگو خانواده است که پدر و مادر در رتبه نخست قرار دارند والدین باید در رفتار و کردار خود دقت کافی را داشته باشند زیرا کودکان و نوجوانان با مشاهده اعمال والدین الگو برداری مینمایند نه با دستور دادن بنابراین خانواده باید با الهام از فرهنگ غنی اسلامی و احکام و تعالیم آن به تربیت صحیح فرزندان بپردازند و این جز عمل صالح و تأدب به آداب شریعت و پرهیز از عوامل غفلت زا میسر نخواهد شد. (رهبر، ۱۳۸۹) سیروس فخرایی جایگاه نماز در فرآیند تربیت را در اجتماعی شدن کودکان و نوجوانان میداند و نقش تربیتی نماز در خانواده و مدرسه را بسیار مهم تلقی می نماید. در جریان اجتماعی شدن کودکان با مشاهده پدر و مادر و اعضای خانواده در حال انجام فرایض مذهبی حس کنجکاوی برانگیخته و به تقلید این حرکات می پردازد. عمده ترین فریضه مذهبی در فرآیند اجتماعی شدن که افکار و نگرش نوجوانان را تحت تاثیر قرار میدهد نماز است فرد نماز گزار در جریان کنش های موجود در جامعه حقوق دیگران را رعایت و آنرا پایمال نمیکند سالم سازی محیط اجتماعی اعتماد افراد جامعه به یکدیگر حفظ انسجام اجتماعی و رسیدن به پویایی فرهنگی کارکردهای اجتماعی این فریضه می باشد به این ترتیب نماز از بعد فردی خارج شده و در ابعاد اجتماعی و وسیع جامعه کارکردهای خود را ایفا می کند. هم چنین تقویت همبستگی اجتماعی و ایمانی در جامعه ریشه فقر و بینوایی را برمی اندازد. و هم چنین اشاره مینماید که نماز در خانواده به عنوان یک فریضه مذهبی دارای اثرات تربیتی در ابعاد فردی، گروهی بهداشتی و روانی میباشد و در شکل گیری صحیح روابط اعضای خانواده نقش عمده ای دارد. نماز در مدرسه به عنوان فرآیندی است که در آن تجارب آموزشی، نگرش ها، موفقیت ها یا شکست ها جامعه عمل به خود می گیرد. از آن جا که مدرسه گروهی گسترده تر از خانواده است قادر است نماز را که یک عمل عبادی است از سطح آموزشی فراتر برده و در سطوح فرهنگی و تربیتی قرار دهد نماز در مدرسه می تواند کارکردهای مختلفی مانند پیوند علم و اخلاق ایجاد رابطه تربیتی میان معلمان و دانش آموز و پیشگیری از کجروی های رفتاری در کودک و نوجوان داشته باشد. بنابراین اگر تربیت در این سنین بصورت صحیح طی شود امکان لغزش و خطا در مراحل بعدی بسیار کم می شود تربیت دینی و درونی ساختن فریضه نماز در رفتار کودک و نوجوان از طریق خانواده و مدرسه نقش عمده ای ایفا میکند و اگر این فریضه در مراحل بعدی زندگی استمرار پیدا کند میتوان انتظار داشت که جامعه از وجود افرادی شایسته و به کمال رسیده بهرمنند شده است. و در نتیجه افراد روابط خود را با دیگران بر پایه صحیحی استوار و از دروغ غیبت و سایر رذائل اخلاقی دوری می جویند (فخرایی، ۱۳۷۵)

نرگس پیر مرادی در مقاله ای تحت عنوان تعامل اولیا و مربیان در ترویج «نماز مهم ترین نقش در پرورش و رشد فکری و روانی کودک و نوجوان را بر عهده خانواده دانسته که مدرسه نیز در خدمت خانواده هاست مدرسه و خانواده باید همکاری متقابل داشته باشند و زمانی میتوانند رسالت خاص خود را به نحو مطلوب انجام دهند که هر یک از

شناخت تربیتی، کافی بهره مند باشند خانواده اولین مدرسه تربیت اخلاقی و دینی است و کودک بر اساس مشاهدات روزمره، پایه های اخلاقی خود را پی ریزی می نماید که در این میان مساله ای که خانواده باید به آن اهمیت خاص دهد انجام فرایض دینی بخصوص نماز است. نماز فقط عبادت خدای بی همتا، نیست بلکه بازدارنده معنوی از ارتکاب گناهان نیز هست زمینه سازی اولیه فراگیری و به کارگیری آموزه های دینی از سوی فرزند و تقویت آنها به ویژه نماز به عهده والدین است؛ چرا که در پرتو تربیت دینی درست میتوان بر بسیاری از دوگانگیها و عوامل مخرب و تاثیرگذار دیگر غلبه کرد. در نتیجه تا هنگامی که اهمیت ارتباط میان خانواده و مدرسه برای اولیا روشن نشود کم تر میتوان آنها را در مسایل آموزشی و پرورشی مشارکت داد. (پیرمرادی، ۱۳۸۹)

۵- نتیجه گیری

تربیت دینی از دوران کودکی آغاز شده و در مدرسه که محیطی اجتماعی است به تکامل خواهد رسید در حقیقت اعمال دینی بخصوص نماز باعث موفقیت کودک و نوجوان در جامعه میشود نماز باید در نظر کودک و نوجوان چنان جذاب باشد که از خواندن نماز لذت معنوی ببرند این لذت را خانواده و مدرسه باید در وجود کودک و نوجوان نهادینه نمایند خانواده ها مخصوصا والدین باید این آگاهی را بیابند که کودکان از جنبه تقلید رفتاری بسیار بهره می جویند به طوری که ممکن است با دستور دادن انگیزه ای برای انجام کاری نداشته باشند؛ بنابراین اقامه نماز در حضور کودکان نقش بسیار مهمی در تربیت دینی آنان دارد. سرودن شعر و بیان قصههایی از پیامبران و دین و نماز میتواند در حس کنجکاوای آنان اثر مثبت بگذارد. حتی برنامه کودکی که مناسب با سن و دین اسلام باشد برای آنها بسیار مفید واقع خواهد شد. هم چنین آراستن وسایل برای اقامه نماز مانند لباس مخصوص برای پسران و چادر نماز زیبا برای دختران و سجاده ای که با علایق آنان تزئین شده باشد میتواند آنان را به سوی نماز ترغیب نماید در خصوص، مدرسه مربیان با مهربانی و آرامش در مورد دین و نماز باید گزارش های علمی مناسب با سن آنان را در اختیارشان قرار دهند و آنان را هر چه بیشتر با دین مقدس اسلام آشنا سازند تشویق آنان به نماز جماعت در نمازخانه و اعطای جوایز به نمازگذاران نیز می تواند مفید باشد.

در جمع بندی میتوانیم بیان داریم که همکاری مستمر والدین و مربیان برای انتقال اطلاعات راجع به روند تربیت دینی و نماز کودک و نوجوان می تواند مفید اثر واقع شود به این ترتیب هم فرد و هم جامعه در فرآیند صحیح تربیت قرار میگیرند و فرزندان در طی سالهای آتی فرد مثبتی برای جامعه و سپس خانواده بار خواهند آمد. این امر در سایه تربیت دینی و در رأس آن نماز میسر میشود بطوری که باعث کاهش آمارها و پیشگیری از بسیاری از آسیب های اجتماعی از جمله قتل اعتیاد، طلاق، بزهکاری، خودکشی خشونت خانگی و اجتماعی و ... خواهد شد.

۱. پیر مرادی، نرگس (۱۳۸۹) تعامل اولیا و مربیان در ترویج نماز، ش ۳۷۳.
۲. رهبر، الهه (۱۳۸۹) خانواده و نقش عملکرد آن در تربیت دینی تضاد شیوه های تربیتی خانواده و مدرسه، ش ۳۷۷. پیوند ۱۵.
۳. ملکی، ابراهیم (۱۳۸۴) نماز خانواده و تعلیم و تربیت، ص ۳۲ تا ۳۷ ش ۳۰۸.
۴. حیدری، غلامحسین (۱۳۸۶) روشهای دعوت کودکان و نوجوانان به نماز در خانواده، ص ۷ تا ۱۸، ش ۳۳۰ و ۳۳۱.
۵. فخرایی، سیروس (۱۳۷۵) جایگاه نماز در فرآیند تربیت ص ۵۸ تا ۶۰ ۱۳۷۵. ش ۱۰۹.
۶. افروز، غلامعلی (۱۳۷۴) اهداف تربیتی نماز و نگرش کودکان به نمازگزاران. شماره ۱۹۲.
۷. اکرمی، سید کاظم (۱۳۸۳) نقش تربیتی امام خمینی در محیط خانوادگی، شماره ۵۰.
۸. عزیزی، غلامرضا (۱۳۷۵) نقش خانواده در تربیت دینی مدبر، شماره ۱۱۰.
۹. اسعدی، سید حسن (۱۳۸۸). اعتقاد قلبی، والدین اساس نگرش پایدار فرزند به نماز، شماره ۲۰.
۱۰. سادات، محمد علی، (۱۳۸۲) رفتار والدین با فرزندان؛ انتشارات انجمن اولیا و مربیان
۱۱. شولتس، دوآن. (۱۳۶۲) روانشناسی کمال الگوهای شخصیت سالم ترجمه گیتی خوشدل. تهران نشر نو:
۱۲. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۶۳) تفسیر المیزان ترجمه محمد باقر موسوی تهران: انتشارات عمومی
۱۳. مصاح یزدی، محمد تقی (۱۳۷۷) آموزش عقاید، تهران، شرکت چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۷۷، ص ۱۲.
۱۴. زارع، ناصر؛ زارع زاده، مرتضی؛ زارع زاده، ایرج (۱۳۹۴). علل بی توجهی نوجوانان به نماز و راهکارهای آن محل انتشار: کنفرانس ملی پژوهشهای کاربردی در علوم تربیتی و روانشناسی و آسیب های اجتماعی ایران.
۱۵. چاخارلو، جاوید (۱۳۹۷). بررسی ارتباط نماز با تربیت فرزندان و تقویت بنیان خانواده بر ارتقاء احساس امنیت و سلامت روانی و اجتماعی. منبع: معارف فقه علوی سال چهارم اردیبهشت ۱۳۹۷ «ویژه نامه همایش ملی نماز، تعالی فردی و اجتماعی».
۱۶. بارشستی، فرزانه (۱۴۰۰). بررسی اهمیت نماز و آموزش نماز به دانش آموزان محل انتشار: نخستین همایش ملی ایده های کاربردی در علوم تربیتی، روانشناسی و مطالعات فرهنگی.
۱۷. کاظمی، مهدی؛ منصورزاده، فاطمه (۱۳۹۳). نقش و جایگاه خانواده در تربیت فرزندان و تحقق جامعه ی صالح محل انتشار: چهارمین همایش ملی اخلاق و آداب زندگی.